

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

132:2 • 2012

Jordbruksomvandlingens mönster

MATS MORELL* *Stockholms universitet*

Magnus Bohman, *Bonden, bygden och bördigheten: produktionsmönster och utvecklingsvägar under jordbruksomvandlingen i Skåne ca 1700–1870*, Lund studies in economic history 52 (Lund: Media-Tryck 2010), 221 s. (Summary in English: Peasants, production patterns and paths of development during the agricultural transformation in Southern Sweden (Scania) ca 1700–1870.)

Avhandlingens innehåll

Hur utvecklades jordbrukets produktionsinriktning i olika skånska bygder under den agrara revolutionen? Innebar omvandlingen någon form av ekologisk kris som de institutionella förändringarna bidrog till att lösa? Det är övergripande frågor i Magnus Bohmans avhandling. Han vill belysa generella tendenser vad gäller produktionens sammansättning, reda ut vilka faktorer som påverkade enskilda gårdars *produktionsmönster* (proportionen mellan vegetabilieproduktion och animalisk produktion och respektive produktionsgrens komposition) samt avgöra om skillnader i bygdernas markanvändning var stora nog för att vi skall kunna tala om skilda utvecklingsvägar.

Ett par kärnbegrepp för avhandlingen är *bygd* och *bördighet*. Det förstnämnda återspeglar geografisk-etnologisk forsknings försök att genom rumslig indelning fånga särdrag i jordbruket, följande på de naturliga förutsättningarna. Det bygger på en stark överensstämmelse mellan naturliga förutsättningar, åker och odlingssystem, hägnadstyper, tillgång till byggnadsmaterial och kulturella yttringar. Den skånska slättbygden präglades av åker, spannmålsodling och jordvallar som hägnader. Risbygdens åker var svagare. Här tillämpades extensiva metoder med långtidstråda, men nyodlingen var ändå omfattande och till slut uppstod en öppen, mager slätt, utan den egentliga slättbygdens goda avkastning. Hägnaderna gjordes av ris.

* Fakultetsopponent, prof. i ekonomisk historia

I skogsbygden odlades på svedjor och i skogslyckor. Träd förekom på inägomarken. Det var gott om bete och djur, och hägnaderna tog ofta formen av stenmurar.

Bördighetsbegreppet dekonstrueras i naturlig bördighet (beroende av klimat, berggrund, jordart, samt fysikaliska, biologiska och kemiska processer i jorden) och kulturbetingad bördighet som beror på jordbearbetning, dränering, gödning, växtföljder med mera. Mot bakgrund av det resonemanget är det diskutabelt att det är en modern bonitetsgradering som utnyttjas i avhandlingen med motiveringen att bördigheten ytterst beror på tidskonstanta faktorer.

I första kapitlet uppställs två modeller för förklaring av produktionsmönstrets variation. Den första avser tiden fram till början av 1800-talet. Här förutsätts ett starkt samband mellan naturfaktorer och bygd samt mellan bygd och produktionsmönster. Brukningsorganisationen (tegskiftet och ägoblandningen) homogeniserar förhållandena i bygden och bidrar till att konstituera den. Brukningsorganisationen påverkar även odlingssystemet (de traditionella en-, två- och tresäderna och de former av växelbruk som senare spreds) och odlingstekniken som i sin tur påverkar produktionsmönstret. Marknadens inflytande antas vara svagt. Sambandet mellan brukningsorganisation och bygd väntas bli svagare under perioden efter sekelskiftet 1800, vars samband tecknas i den andra modellen. Då antas jorden vara skiftad och de naturliga förutsättningarna förväntas påverka enskilda gårdars produktionsmönster starkare, eftersom tegskiftets och ägoblandningens utjämnande effekt försvunnit. Bygdetillhörighetens påverkan på produktionsmönstret antas däremot vara försvagat, medan marknadens inflytande förstärks.

I det andra kapitlet presenteras Skånes agrarhistoriska databas, som byggs upp av ett forskarlag där författaren ingår. Den täcker in cirka 2 000 mantalsatta gårdar i 34 socknar under (delar av) perioden 1702–1881. För varje gård noteras jordnatur, bygdetillhörighet och bördighet. Slutligen finns uppgifter om prästtjänste för olika perioder för de ingående gårdarna. Dessa rörliga prästtjänsterna, som berättigade sockenprästen till 1/30 av sädesskörden (1/3 av totala spannmålstjänsten), och även omfattade så kallat kvicktjänste, det vill säga 1/10 av antalet födda djur, är det centrala materialet i avhandlingen och grunden för de produktionskattningar och analyser som används för att besvara frågeställningarna.

Det tredje kapitlet diskuterar jordbruksomvandlingen under 1700- och 1800-talen i tidigare forskning. Det är en historia som återberättats många gånger men som här styrs så den bildar fond för den regionala undersökningen. Det konstateras att jordbruket redan vid periodens början var inrangerat i en monetär marknadsekonomi och en regional arbetsdelning, där slättbygden i Skåne specialiserats på spannmål, delvis för export till

andra delar av Sverige, medan skogsbygden försörjde slättbygden med djur, betesmarker och virke. Successivt liberaliserades handelslagstiftningen och kommersialiseringen tilltog. Under 1800-talet kunde ett långcykliskt förlopp skönjas, med höga priser 1800–1815, nedgång kring 1820 och en ny kommersialiseringsvåg med stigande exportefterfrågan från 1840-talet.

Jordskiftena och lagstiftningen kring dem går igenom. Fördelarna med det gamla tegskiftet och ägosplittringen (riskspridning och kollektivt hägnadsarbete) ställs mot dess nackdelar: den framtvingande samordningen genom kollektivt betande som försvårade införandet av nya grödor på trädan och spridningen av nya odlingsystem. Med den privatisering och konsolidering som särskilt enskiftena innebar kunde växelbruket snabbt introduceras.

Det traditionella jordbruket beskrivs som ett "äng är åkers moder"-jordbruk, där fodermarker via djuren förde över dragkraft och gödsel till åkern, där humanföda odlades. Åker och äng betades men fredades genom hägnader under växtsäsongerna. Av de traditionella odlingsystemen dominerade ensådet i den svagt uppodlade skogsbygden med rik tillgång på gödsel. Tre-sådet som härskade på den starkt uppodlade slätten innebar regelbunden växling mellan odling och betad träda. Här var bristen på naturliga beten svår och byarna samverkade i så kallade vångalag och ordnade odlingsrotationen, så att den betade trädesvången i en by gränsade till trädesvången i nästa by och så vidare, varvid stora, samfällt hägnade och kollektivt nyttjade samt periodvis betade fält uppstod. Mot dessa system ställs växelbruket, som innebar att foderväxter omväxlades med sädesgrödorna på åkern, medan ängar och betesmarker lades under plog.

Slutligen diskuteras begreppet nyodlingens dilemma,¹ som betecknar den obalans mellan kreaturshållning och en expanderande vegetabilieproduktion (av humanföda) som tenderade att uppkomma när alltmer av de gamla fodermarkerna lades under plogen, vilket kunde medföra brist på dragdjur och gödsel som slog tillbaka på åkerbruket. I förlängningen diskuteras uppfattningen att Nordvästeuropas jordbruk vid sekelskiftet 1800 befann sig i en ekologisk kris till följd av ohållbara strategier och att den agrara revolutionen med sina organisatoriska och odlingstekniska förändringar således drevs fram av en sådan kris.

I kapitel 5 skattas vegetabilieproduktionen via relativpriserna omräknad till råg/kornekvivalenter per mantal med hjälp av sammanlänkade prästtioneledata från de undersökta gårdarna. Eftersom den totala mantalssumman ändrades föga (medan åkerarealen per mantal växte) blir det ett index över vegetabilieproduktionens tillväxt. Produktionen ökade svagt fram till omkring 1780. Mellan 1780-talet och 1850 mer än tredubblades den.

1. Jfr Carl-Johan Gadd, *Den agrara revolutionen: det svenska jordbrukets historia III* (Stockholm 2000) s. 235–239.

Vegetabilieproduktionen var, som väntat, avsevärt större i slättbygden än i ris- och skogsbygderna. Trendbrottet inföll på 1780-talet på slätten men först på 1830-talet i de andra bygdetyperna. Kornet var överallt det viktigaste sädeslaget, följt av rågen. Havreodlingen var dock expansiv, särskilt på slätten. Proportionen havre blev större efter att exportförbudet upphävdes 1825. Övriga grödor spelade, med undantag av potatisen, liten roll. Potatisodlingen ökade mot slutet av perioden överallt, minst i slättbygden.

Djuraveln skattas också i kapitel 5. Prästtionerna ger inte direkt kunskap om bestånden av kreatur utan om antalet födda djur. Vissa djurslag var dessutom undantagna eller ojämnt redovisade. Som väntat var djuraveln mest omfattande i skogsbygden och minst i slättbygden. Däremot går det inte att utläsa någon större proportion arbetsdjur på slätten. Nötkreaturen var överallt viktigast. Långsiktigt pekar trenden i djuraveln nedåt.

I kapitel 6 analyseras variationerna i jordbruksproduktionens inriktning. Totalproduktionen beräknas som summan av produktionsvärdet för djuravel och vegetabilieproduktion. Det visar sig som väntat att vegetabilieandelen av denna totalproduktion (som blir uttrycket för produktionsinriktningen) var högre på slätten (90 procent) än i skogs- och risbygden (80 procent). Vegetabilieandelen ökade nästan överallt. Regressionsanalys tillgrips för att förklara variationen i produktionens vegetabilieandel. En rad förklaringsfaktorer härledda ur de tidigare refererade modellerna prövas. Sett över hela perioden påverkar variabeln bygdetillhörighet utfallet starkt. Relativpriset spelade stor roll. Bördighet och mantalsstorlek påverkar likaså, fast i mindre grad. När hela perioden delas upp i två delperioder med 1802 som gräns, visas att bygdetillhörigheten hade avgjort större betydelse under den tidigare perioden. Relativpriset hade mycket starkare inflytande under den senare perioden och detsamma gäller faktorn bördighet. Skiftenas roll var enligt regressionerna obetydlig.

Vegetabiliseringen av produktionen tog sig olika former i de olika bygderna: mer spannmål på slätten, mer potatis i skogs- och risbygden. I kapitel 7 studerar författaren utifrån mer varierade källor hur markanvändning och produktion utvecklades i tre byar, en från varje bygdetyper. Först ut är slättbygden Lilla Harrie i socknen med samma namn. Här var hushållningen blandad vid 1700-talets början. Oxar och hästar var viktiga avsaluprodukter och jordbruksmarken var jämt fördelad mellan åker, äng och bete. Fram till storskiftet 1779 hade åkern och ängen ökat till vardera cirka 40 procent av marken och vid tiden för enskiftet 1807 ytterligare något. Efter enskiftet ökade åkerandelen starkt och låg på 95 procent år 1866. Det faktum att vegetabilieandelen av produktionen ökade markant i Lilla Harrie efter 1807 talar för att åkertillväxten följde snabbt på skiftet. Vid skiftet tilldelades vissa gårdar mycket lite åker och fick i stället fick mer bete och äng. Det nöd-

vändiggjorde nyodling. Klart är att den permanenta betesmarkens betydelse minskade och att ängen gick tillbaka. Enligt Magnus Bohman indikerar den minskade ängsarealen efter enskiftet en begynnande foderväxtodling.

Den andra studerade byn, Östra Hemmestorp i Everlöv socken, representerar risbygden. Det anmärkningsvärda här är flygsandsproblemen, som dokumenterades redan på tidigt 1700-tal, då stora arealer låg i långvarig träda och betades. Under seklets lopp ökades åkerarealen och Bohman tecknar en bild av bönder som tidvis ökade uppodlingen av mager och föga odlingsvärd mark som sedan fick läggas igen till permanent bete. Flygsandsproblemen verkar ha kulminerat omkring 1820, då en tallplantering gjordes på samfäll mark för att hämma dem. Sedan planteringen, en tid efter laga skiftet på 1830-talet, vuxit till sig och den glesa tallskogens mark kunde betas, ökade uppodlingen genom att mer avrösningsjord (betesmark) lades under plog. Den tidigare stagnerande totalproduktionen växte. Senare lades åkern återigen delvis igen till bete när produktionen blev mer animalieinriktad mot 1800-talets slut.

Slutligen studeras en skogsbygdsby, Billinge kyrkby i socknen med samma namn. Här påvisas en svag åkertillväxt fram till laga skiftet 1834. Därefter var uppodlingen omfattande. Vegetabilieproduktionen i byn ökade sakta och fördubblades från cirka 1720 till 1770. Sedan stagnerade den för att åter öka efter 1786. Författaren uppfattar ett nytt trendbrott vid enskiftet 1821. Djurhållningen gick i stort sett tillbaka.

I kapitel 8 summeras de viktigaste slutsatserna. Vikten av de naturliga förutsättningarna (under 1700-talet artikulerade genom olika bygder) för produktionsmönstret betonas. Under 1700-talet präglades produktionsmönstret av bygdernas traditionella hushållning, som homogeniserades av tegskifte och bykollektiv. Under 1800-talet uppluckrades de traditionella hushållningssystemen, särskilt i skogs- och risbygderna, i samband med den tilltagande vegetabiliseringen. Denna knyts till kommersialiseringen och till skiftena, som innebar att ett institutionellt hinder för privatisering och konsolidering av markerna togs bort. I dess spår följde uppodling av tidigare kollektiva betesmarker och ängar och nya former av växtföljder med foderväxter på åkern. I risbygden, där uppodlingen tidigare hämmats av flygsandsproblemen, som indikerar en ekologisk kris, innebar skiftet att marker omvärderades och nya växtföljder infördes som inskränkte trädan och hämmade flygsanden.

Empiriska skattningsstudier av detta slag bygger alltid på antaganden som kan vara mer eller mindre rimliga. I huvudsak anser jag att välgrundade val gjorts och på det hela taget övertygar både den empiriska insatsen och tolkningen av de data som tagits fram, sammanställts och analyserats. Det finns emellertid några principiella frågor som kräver diskussion.

Modellerna och de naturliga förutsättningarna

Begränsningen till Skåne gör förklaringsmodellerna i kapitel 1 mindre generella än de kunde vara. Vidgas vyn så framstår till exempel de klimatiska förutsättningarna som viktigare för jordbruksomvandlingens mönster än de nu gör. I Mälardalen är exempelvis odlingssäsongen, i motsats till i Skåne, så kort att höstsäd inte kunde sås efter höstskörd, det vill säga inte utan träda. Träden i Mellansverige var inte gröna och betad som i Skåne utan bruna och bearbetade, vilket bland annat hämmade rotoagraset. På flera sätt påverkade längden på den frostfria tiden, jordmånerna, nederbördsmängden med mera vad som odlades i olika regioner och hur det odlades. Synpunkten att de naturliga förutsättningarna på gårdsnivå blir mer avgörande under senare tid, till följd av att tegskiftenas homogeniserande betydelse upphörde, är rimlig inom begränsade områden, men om hela regioner jämförs, blev sannolikt odlingsteknik, odlingssystem och produktionsmönster mer likartade i och med den agrara revolutionen.²

Källmaterialet: tolkningen av prästtionalängderna

Rörliga tionden har fram till omkring 1700 ofta använts för att skatta produktionen, men ungefär då förvandlades tiondena från proportionella skatter till fasta avgifter på de flesta håll och de blir därmed odugliga för ändamålet. De skånska prästtiondena, som var rörliga till långt in på 1800-talet och som Magnus Bohman med flera använder, hör till undantagen.³

Författaren framhåller som en fördel att prästen, som själv gjorde upp med bönderna, sammanställde tionalängderna för sitt eget personliga bruk, inte för redovisning inför annan instans. Det låter bra, men det principiella problemet att producenterna hade ett uppenbart intresse av att undandra sig skatt borde ha diskuterats. I litteraturen om utnyttjande av tionalängder har underslevsproblematiken stått i fokus. Även om prästerna själva var jordbrukare och personligen kände sina församlingsbor, är det knappast rimligt att tro att de likformigt klarade att hålla kontroll på allt som skördades och vilka djur som föddes på det hundratal enskilda gårdar som kunde finnas i vissa socknar. Att överenskommelser om fasta betalningar till slut ingicks tyder på transaktionskostnader som kunde vara betungande.

De rörliga prästtiondenas styrka är att de medger kvantitativ analys av produktionens utveckling över tid. Beträffande skördens fördelning på olika grödor finns möjligheter till systematisk jämförelse, inte bara med

2. *Ibid.*, s. 314.

3. Se Mats Olsson & Patrick Svensson, "Agricultural growth and institutions: Sweden, 1700–1860", *European review of economic history* 14:2 (2010) s. 275–304. Sena rörliga tionden, även prästtionden, förekom även t.ex. i Dalarna och har använts av flera forskare. Se t.ex. Johan Söderberg, "Åkerbruk och boskapsskötsel," i John-Erik Pettersson & Ove Karlsson (red.), *Mora, Sollerö, Venjans och Våmhus socknars historia* 3 (Mora 1999) s. 109–120.

den statistik prästerskapet samlade in i början av 1800-talet utan även med de jordbruksstatistiska uppgifterna i Sveriges officiella statistik (BiSOS), serie N, från och med 1860-talet. Ett uppslag i BiSOS hade enkelt skingrat tvivlen om havreodlingens tillväxt i Lilla Harrie: på 1860-talet var havren där den mest odlade grödan. Frågan ifall proportionen arbetsdjur var större på slätten än i skogsbygden kan egentligen inte besvaras utifrån prästtione-
längderna eftersom det inte med hjälp av dessa kan avgöras hur stor del av de behållna nötkreaturen som var dragdjur – oxar. Här har bouppteckningsdata företräde.

Skiftets roll i produktionsmönstrets omvandling

Otvivelaktigt var skiftena en viktig institutionell förändring, men litteraturen är inte så entydig som görs gällande i avhandlingen. Det finns trots allt brittiska studier som visar på goda möjligheter att införa nya rotationer innan de engelska *enclosures* bröt fram,⁴ och det finns forskare som tonar ner betydelsen av *enclosures* för produktivitetens utvecklingen.⁵ I Sverige utvecklades koppelbruk, under speciella efterfrågeförhållanden i oskiftade byar i Dalarna, liksom ett snarlikt svaljordbruk i bland annat Hälsingland.

I avhandlingens hypoteser och slutsatser betonas emellertid skiftenas betydelse starkt. Det kan förvåna eftersom skiftena i avhandlingens regressionsanalyser faktiskt *inte* framstår som någon avgörande faktor för variationen i produktionsinriktningen. Det framhålls att vegetabilieandelen trots allt var genomsnittligt större på enskiftade än på icke enskiftade gårdar under 1800-talet. Men eftersom det i första hand var den vegetabiliedominerade slättbygdens gårdar som enskiftades, och eftersom enskiftet spreds simultant med den fortsatta vegetabiliseringstendensen, kan inga större växlar dras på detta.

I skogsbygdens Billinge talar författaren om trendbrott i vegetabilieproduktionens utveckling vid enskiftet 1821, men enligt figur 7.11 *stagnerade* utvecklingen efter skiftet. Däremot finns trendbrott på 1780-talet (då stor-skiften genomfördes på många håll, men inte i Billinge) och omkring 1804 (då enskiften började genomföras på slätten, men inte i Billinge). Stagnationen efter enskiftet 1821 kan förklaras av försämrade jordbrukskonjunkturer och trendbrottet kring 1804 bör ha med stigande priser att göra. Det riktigt märkliga är, som författaren påpekar, den kraftiga produktionstillväxten från 1786, som skedde utan vare sig skifte eller påtaglig nyodling och snabbt innebar en flerdubbling av hektaravkastningen.

Även för risbygden Östra Hemmestorp kan skiftets roll problematiseras.

4. En av de första var Michael Havinden, "Agricultural progress in open-field Oxfordshire", *Agricultural history review* 9 (1961) s. 73–83.

5. T.ex. Robert C. Allen, *Enclosure and the yeoman* (Oxford 1992).

Ledde det verkligen till hållbarare markanvändning? Efter skiftet lades mark om från bete till åker för att sedan åter läggas som bete när animalieproduktionen blev lönsam i slutet av 1800-talet. Så tolkar författaren skeendet. Men en offensiv satsning på animalieproduktion borde väl, här som på andra håll, ha lett till foderväxtodling, inte till mer extensiv markanvändning. Kan det vara så, att även det intensifieringsförsök som följde på skiftet – eventuellt framtvingat av att skiftet gav vissa hemman lite åker och mycket bete – precis som de tidigare var ohållbart därför att jordmånen var för svag?

Enskiftena på den skånska slättbygden genomfördes när prisrelationerna kraftigt främjade spannmålsodlingen. De har samband med en nyodling som dels direkt stimulerades av prisutvecklingen, dels kan ha hängt samman med att vissa skiftade brukningsenheter fick obetydliga arealer gammal åker och därför måste odla upp fodermarker. Att enskiftet möjliggjorde övergång till cirkulationsbruk med kraftigt minskad träda står klart, men däremot medförde det knappast genast någon kraftigt tilltagande vall- och foderväxtodling, vilket Magnus Bohman antyder. De nya växtföljder som etablerades efter enskiftet verkar inte ha haft så stort utrymme för fodergrödor, utan det stora genombrottet för foderväxtodling följde på förskjutningar i efterfrågan några decennier senare.⁶ På kort sikt verkar det skånska enskiftets betydelse snarast ha legat i att det innebar möjligheter till fortsatt expansion av spannmålsproduktionen i ett skede då denna var osedvanligt lönsam och dessutom innebar att medel genererades med vilka skiftena kunde finansieras. Eftersom produktionen samtidigt växte och vegetabiliseringen fortskred även i landsändar där inget enskifte ännu genomfördes, ligger det nära till hands att prisutvecklingen var den viktigaste drivkraften, vilket regressionsanalyserna inte motsäger.

Produktionens vegetabilisering

Den överallt tilltagande vegetabiliseringen av produktionen, som är ett viktigt resultat i avhandlingen, diskuteras knappast alls i förhållande till tidigare forskning, trots att vegetabiliseringen av konsumtion och produktion under den agrara omvandlingen varit *den* centrala frågan i flera studier.⁷ En jämförande diskussion av resultaten hade varit intressant, inte minst därför att den tidigare forskningen i hög grad fokuserar på 1700-talet, medan Bohman utifrån sitt material tenderar att förlägga tyngdpunkten i vegetabiliseringen till tiden från och med enskiftet. Medan Heckscher förklarar

6. Folke Lägnert, *Syd- och mellansvenska växtföljder, del I: de äldre brukningssystemens upplösning under 1800-talet* (Lund 1955) s. 141, 218, 222, 231.

7. Se t.ex. Eli F. Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa II:1* (Stockholm 1949) s.176–179, 239f., och Mats Morell, *Studier i den svenska livsmedelskonsumtionens historia: hospitalhjonens livsmedelskonsumtion 1621–1872* (Uppsala 1989), samt där refererad litteratur.

nyodling och en ökad vikt för vegetabilisk produktion och konsumtion med en stark förskjutning av relativpriserna till förmån för spannmål under senare delen av 1700-talet, så visar Bohmans material att detta samband är starkare efter 1802. Kanske kan det tydliga genomslaget då förklaras av den skarpa prisuppgången just under 1800-talets första decennier?

Avslutande kommentarer

Ovanstående, delvis kritiska, reflektioner rubbar inte intrycket av att det är frågan om en givande, väl genomförd och välskriven avhandling med gott akribi, baserad på gedigna empiriska undersökningar. Avhandlingen ger också ny kunskap. En sådan studie väcker alltid nya frågor.

Bland det mest intressanta är hur Magnus Bohman visar att försök att följa snarlika utvecklingsvägar i olika bygder med starkt varierande naturliga förutsättningar kunde leda till ekologiska sammanbrott, som krävde reorganisation, samfällda aktioner och en omläggning av driften i annan riktning för att varaktigt lösas. En läxa vi fått lära oss är att förändringstrycket i jordbruksomvandlingen i känsliga områden – men möjligen bara där – hotade att leda till sammanbrott. På slätten eller i skogsbygden ledde jordbruksomvandlingen under 1700- och 1800-talet eventuellt till påfrestningar, men, om författaren har rätt, knappast till någon ekologisk kris. Det finns goda möjligheter att gå längre i studiet av hur en relativt stereotyp expansion av vegetabilieproduktionen modellerad efter framgångar i vissa bygdetyper och stimulerad av prissignaler kunde slå fel i vad som kanske kan kallas marginalbygder. En andra läxa är att det inte självklart var så att det kollektiva nyttjandet av marken som förekom innan de stora skiftesreformerna preciserade äganderätterna, var vad som ledde till överexploatering. Överexploatering kunde även, som fallet Östra Hemmestorp visar, följa när formella eller informella regler för det kollektiva markutnyttjandet, som sannolikt tagit hänsyn till naturförutsättningar, åsidosattes och mark privatiserades och började brukas intensivt för att möta en växande efterfrågan och stigande priser.